

Ольга Василівна Літовченко,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, Україна

ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕНЬ ПИСЬМА В ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВОСТЯМИ ПСИХІЧНОГО І ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті висвітлено структуру, форми, психологічні механізми, прояви і критерії мовленнєвих порушень у дітей передшкільного віку. Окреслені можливості і засоби прогнозування виникнення труднощів на письмі у дітей з порушеннями усного мовлення. Запропоновано основні напрями запобігання специфічних помилок на письмі у дітей цієї категорії.

Ключові слова: *Діти передшкільного віку, порушення усного мовлення, дисграфічні помилки, прогнозування порушень, превентивні засоби.*

В останні роки педагоги і психологи констатують помітне збільшення кількості дітей з особливостями в психічному і фізичному розвитку (ОПФР). До чинників, що негативно впливають на розвиток дитини, відносять погіршення соціальних та екологічних умов, недиференційований підхід до навчання, завищені вимоги шкільної освіти, що випереджують темпи розвитку головного мозку дитини. За науковими даними, 16% першокласників неготові до шкільного навчання, у 30-50% дітей виявляється функціональна незрілість без ознак розумової відсталості. Загальне погіршення соціальних і екологічних умов призвело до того, що в останнє десятиліття здоровими (за даними науковців) визнано лише 15% дошкільників. Програми ж розраховані на певний рівень розвитку морфологічних і функціональних можливостей організму, часто дитина не може почати засвоювати знання до того часу, поки її організм і, насамперед, центральна нервова система не будуть готові до цього процесу. У зв'язку із зазначеним, вирішення проблеми підготовки дітей дошкільного віку з ОПФР до входження в загальноосвітній шкільний простір є особливо важливим.

Майбутня навчальна діяльність вимагатиме від дітей з ОПФР необхідного запасу знань про довкілля, сформованості елементарних понять, оволодіння мисленнєвими вміннями узагальнювати і диференціювати предмети та явища довкілля, вмінь планувати свою діяльність і здійснювати самоконтроль. Важливим є і сформованість позитивного ставлення дитини до процесу учіння, здатність до саморегуляції поведінки і появи вольових зусиль для виконання поставлених завдань. При цьому визнається, що основний напрям роботи з формування готовності до школи полягає в тому, щоб спроєктувати вимоги суспільства на особистість дошкільника з ОПФР і представити ці вимоги як систему психічних функцій, здібностей та інших її якостей, необхідних для оволодіння навчальною діяльністю.

Таким чином, підсумовуючи, зазначимо, що під готовністю до школи дитини з ОПФР розуміють такий рівень морфологічного, функціонального, інтелектуального та психосоціального розвитку дитини, який (рівень) дозволяє стверджувати, що вимоги систематичного навчання, різноманітні навантаження, новий режим життя виявляться для неї посилюваними.

Доведено, що своєчасне виявлення вад розвитку, їх причин і механізмів, що призводять до труднощів у навчанні і соціалізації такої категорії дітей. Відповідна корекційно-розвивальна робота сприятимуть зменшенню вірогідності переростання труднощів у дошкільному навчанні в шкільну парціальну або загальну неуспішність.

Основну мету підготовки дітей з ОПФР вбачаємо у визначенні ефективних напрямів забезпечення наступності дошкільного і шкільного навчання. Така наступність може бути досягнута шляхом розробки і впровадження в практику дошкільних і шкільних закладів України комплексу інформативних методик, які дозволяють здійснювати підготовку дітей до школи в умовах їхнього різноманітного навчання, що визначається типом закладу, в якому дитина з ОПФР навчатиметься. Результатом передшкільної освіти повинна стати інтегрована готовність малюка до подальшого розвитку – соціального, особистісного, когнітивного, мовленнєвого тощо, появи в нього первинної цілісної картини світу, яка є (в широкому сенсі) орієнтовним підґрунтям для адекватної діяльності у світі.

На сьогодні науковці і практики в галузі логопедії відзначають, що значна кількість дітей, які вступають до школи, мають ті чи ті недоліки мовлення. Спеціальні дослідження показали, що в таких дітей переважає поліморфне порушення звуковими — вади вимови однієї-двох груп звуків (свистячих, шиплячих, *p* або *l*) (Р.І. Лалаєва, І.С. Марченко, Є.Ф. Соботович, М.А. Савченко, В.В. Тищенко, Р.А. Юрова та ін.). Ці порушення, не позначаючись на засвоєнні навичок письма, проявляються або спотвореною вимовою звуків (різні види ротацизму, ламбдацизму, сигматизму тощо), або спричиняються недостатністю дрібних мовленнєво-рухових диференціацій. Інші порушення заважають навчанню грамоти і переносяться на письмо. Вони зводяться до заміни одних звуків іншими, близькими за акустико-артикуляційними ознаками (заміна шиплячих свистячими, африкат — їх складників, твердих — м'якими, дзвінких — глухими). Ці вади звуковимови переважна більшість науковців і практиків пов'язують з недостатньою сформованістю в дітей дрібних мовленнєво-рухових та слухових диференціацій; недостатньою спрямованістю уваги дитини на власне мовлення, нечіткістю фонематичних уяв-

лень про звуковий склад слова. Означені порушення пояснюють недостатнім розвитком в дитини таких інтелектуальних операцій, як спрямованість уваги на звукове оформлення мовлення, порівняння слів за звучанням, слуховою пам'яттю (О.М. Гопіченко, С.Ф. Собонович, В.В. Тарасун та ін.).

Водночас у меншій кількості дітей передшкільного віку можуть бути виявлені вади засвоєння мови і передусім значення мовних знаків різного ступеня складності (лексичної і граматичної семантики) через деяке зниження рівня сформованості в дітей основних мисленневих процесів — аналізу, синтезу, порівняння, систематизації. Наслідком цього є неправильний вибір мовних одиниць (слів, морфем) у процесі породження мовленнєвого висловлювання.

Крім того, в деяких дітей цієї категорії внаслідок особливостей пам'яті і уваги можуть бути виявлені своєрідні порушення побудови мовленнєвого висловлювання і його розуміння, тобто труднощі утримання складного багатоопераційного складу мовленнєвих дій. У побутовому мовленні ці вади можуть бути майже не помітними, а виявлятися в процесі виконання дитиною спеціальних завдань, зокрема розуміння граматичних словосполучень і синтаксичних конструкцій.

Для виявлення особливостей усного мовлення дітей передшкільного віку фахівцями застосовуються різноманітні діагностичні методики, широко

представлені в спеціальній психолого-педагогічній літературі та в Інтернет-мережі. Їх мета полягає у визначенні труднощів у засвоєнні дітьми навичок усного мовлення, їх систематизації, встановленні причин і передбаченні змісту програми корекційно спрямованого превентивно-логопедичного впливу. Здебільшого, для цього використовують блоки діагностичних завдань, спрямованих на обстеження стану сформованості: фонематичного сприйняття і фонематичного уявлення, розрізнення і вибору фонем — фонематичного аналізу і синтезу, звуко-буквенного кодування і декодування, смислового сприйняття мовлення.

При відборі спеціальних методик правомірно враховувати такі критерії, як: структура (типи) порушень, форми порушень, механізми симптомоутворення і специфіка проявів мовленнєвої недостатності (див. табл. 1).

Грунтуючись на зазначених критеріях, логопед зможе передбачити можливість виникнення специфічних (дисграфічних) помилок у письмових роботах дітей ще на етапі їхнього дошкільного навчання. З цією метою логопед має розробити (або використати вже наявні) блоки діагностичних завдань, спрямованих на прогнозування виникнення можливих труднощів на письмі у дітей передшкільного віку (див. табл. 2).

Таблиця 1

Структура, форми, психологічні механізми, прояви і критерії мовленнєвих порушень у дітей передшкільного віку

Критерії	Можливі прояви мовленнєвих порушень
Структура (типи) порушень	Вади засвоєння значення мовних знаків та програми мовленнєвих дій
Форми порушень	Різні рівні недорозвинення мовлення Вади мовлення внаслідок недостатньої сформованості у дітей сенсорного і полісенсорного досвіду та недорозвитку всебічних уявлень про довкілля
Механізми симптомоутворення	Звуження сенсорної основи Зниження мовленнєвої здібності Труднощі утримання багатоопераційної структури мовленнєвих дій
Специфіка проявів мовленнєвої недостатності	Смислові помилки на різних етапах породження мовлення і рівнях її розуміння Вади розуміння і використання засвоєних мовних одиниць

Таблиця 2

Прогнозування виникнення можливих труднощів на письмі у дітей передшкільного віку

Блоки завдань	Діагностичні завдання	Можливі труднощі при виконанні завдань	Прогнозування виникнення можливих труднощів на письмі
1	Комплекс завдань на розрізнення і вибір фонем (фонематичне сприйняття, фонематичне уявлення)	Труднощі у розрізненні, розпізнанні і порівнянні окремих звуків (свистячих-щиплячих, твердих-м'яких, глухих-дзвінких та ін.) в рядах пред'явлених звуків та паронімів.	Можливе виникнення у письмових роботах помилок <i>на заміну</i> приголосних букв: глухих-дзвінких (зуби-суби, народи-нароти, парта-барта), твердих-м'яких (апельсин-апельсин, кастрюля-каструля, свистячих-щиплячих (жуки-зуки, хлопчик-хлопчик, чай-тшай-шай), африкатів і їх складових частин (цибуля-тибуля, вівця-вівча), заміна голосних (санки-сонки).

Продовження таблиці

2	Комплекс завдань на розрізнення і вибір фонем (фонематичний аналіз і синтез)	Труднощі у здійсненні мовного аналізу і синтезу (на рівні слова і речення).	Можливе виникнення у письмових роботах помилок <i>на пропуски</i> (працю(є), п(р)осила), с(о)ня(ч)ний), <i>перестановки</i> (молоко-моколо, яблуко-ябколо) і <i>добавляння</i> (для-дяля, грудень-гурудень) приголосних та голосних букв.
3	Комплекс завдань на звуко-буквене кодування і декодування	Труднощі здійснення співставлення виділеної зі слова фонемі із зоровим образом букви, а також від-межування цієї букви від інших, особливо схожих за оптико-просторовим накресленням.	При читанні А-Л, К-Ж-Х, З-В, Н-П, Р-Ь; На письмі: <i>n-m, б-д, ш-т, u-y, u-n</i> ; у математиці: 6-9, IX-XI, VI-IV, 5*5=52 (25).
4	Комплекс завдань на смислове сприйняття мовлення	Труднощі: у розу-мінні слів; у поясненні значення слів; у неправомірному звуженні або розши-ренні значення слів; у здатності аналізувати та узагальнювати мовні явища; встановлювати синтаксичні зв'язки; глибинного розу-міння смислу речень.	Можливе виникнення у письмових роботах різних видів аграматизмів: неправильне вживання граматичних форм (під столах, на дереву), помилки в узгодженні прикметників з іменниками (теплий дні, на осінні полях), дієслова з іменником (пише ручки, лагодить годинників).

З урахуванням зазначеного планування логопедичної роботи з дітьми передшкільного віку, спрямованого на забезпечення попередження виникнення у них можливих порушень писемного мовлення, може і повинно здійснюватися з урахуванням як широких, так і більш вузьких програм роботи. Широка програма включає в себе такі напрями роботи:

А) Підготовка дошкільника з ОПФР до формування внутрішнього плану (цілісності) писемного висловлювання. З цією метою необхідно передбачити здійснення логопедичної роботи, що забезпечує:

1. *Розвиток у дитини мотивації* (мовленнєвої активності).
2. *Формування внутрішнього плану побудови висловлювання* (внутрішнього програмування) за допомогою:
 - а) формування задуму, образу висловлювання, його смислового кістяку;
 - б) оволодіння операціями переходу від замислу до опорних слів висловлювання (смислових віх), а саме:
 - вміння вибирати, поєднувати, комбінувати (переставляти) мовні засоби;
 - закріплювати (запам'ятовувати) окремі частини усного висловлювання;
 - зчитувати ці частини при подальшому породженні висловлювання.
 - в) формування операцій граматичного прогнозування:
 - вміння послідовно перебирати можливі варіанти граматичного і синтетичного оформлення висловлювання;
 - співставляти прогнози оформлення висловлювання з його програмою.
3. *Формування операцій переходу від смислових віх і опорних слів до зовнішнього мовлення:*
 - а) розгортання смислових віх (прогнозів) у синтаксичну програму (актуалізація мовленнєвого дос-

віду, практичного здійснення правил граматичного і синтаксичного розгортання);

- б) розгортання синтаксичних програм (вибір і комбінування схем словозміни і словотворення);
- в) вибір, поєднання і комбінування рухових структур (моторних програм).

Б. Підготовка дошкільника з ОПФР до формування зовнішнього плану писемного висловлювання (зв'язності висловлювання):

а) Формування мовленнєвих дій і операцій зовнішнього висловлювання:

- лінійної послідовності речень у висловлюванні;
- лексико-синтаксичної залежності комунікативно-слабких речень від комунікативно-сильних;
- вибору лексико-синтаксичних засобів зв'язку (граматичних категорій);
- вибору ритміко-інтонаційних структур, складів та артикуляційних корелят;
- зворотного зв'язку (перевірка адекватності усного висловлювання загальному задуму).

В. Формування початкових навичок писемного мовлення:

а) Формування операцій мовленнєвої дії, вміння перекодувати зовнішнє мовлення у писемне:

- операції символізації, розвиток кінетичної складової;
- моделювання фонетичної структури слова;
- моделювання граматичної структури слова;
- моделювання синтаксичної структури речення.

Для запобігання у дітей дошкільного віку виникнення специфічних помилок на письмі пропонується також більш вузька спеціальна система роботи, представлена у загальній і спеціальній літературі, яка має такі змістовні компоненти:

- уточнення, розширення різних смислових пластів слів чи типів лексичних значень (антонімів, синонімів, багатозначних, переносних значень слів, твірних, похідних тощо);

- диференціація за значенням слів схожих, але не ідентичних понять;
- систематизація словника в рамках роботи, що проводиться педагогом, з різних лексичних тем і формування на цій основі родо-видових відношень між словами;
- засвоєння значень нових слів, які зустрічаються у різних текстах;
- формування поняття про слово та розвиток орієнтування на слово як одиницю речення;
- підготовка дітей до засвоєння абстрактно-узагальненого лексичного значення слова як частини мови;
- формування, уточнення та диференціація значення слова у процесі засвоєння дітьми понятійної співвіднесеності слова.

Запропонований принцип системності і його впровадження в логопедичну практику підготовки дітей з ОПФР до оволодіння навичкою письма дозволить своєчасно розвивати у них конкретні зв'язки, що існують між слуховим сприйняттям і мовленнєворуховою функцією, між вимовною діяльністю і фонемоутворенням, між усним мовленням і письмовою його формою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загнітко А.П., Домрачева І.Р. Основи мовленнєвої діяльності. [Навчальний посібник для студентів] / А.П. Загнітко, І.Р. Домрачева. — Донецьк: Український культурологічний центр, 2001. — 56 с.
2. Жинкин Н. И. Язык. Речь. Творчество / Н.И. Жинкин // Избранные труды. — М., 1998.
3. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А. Леонтьев. — М., 1969.
4. Логопедія /За ред. М.К. Шеремет. — К., 2014.
5. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. — М., 1997.
6. Лурия А.Р. Язык и сознание / А.Р. Лурия. — М., 1979.

Литовченко Ольга Васильевна,

кандидат педагогических наук, доцент,

Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», ул. Старопортофранковская, 26, г. Одесса, Украина

ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ НАРУШЕНИЙ ПИСЬМА У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ОСОБЕННОСТЯМИ ПСИХИЧЕСКОГО И ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье освещены структура, формы, психологические механизмы, проявления и критерии нарушений речи у детей дошкольного возраста. Очерчены возможности и способы прогнозирования возникновения трудностей письма у детей с нарушениями устной речи. Предложены основные направления профилактики возникновения специфических ошибок письма у данной категории детей. К которым относятся:

Формирование внутреннего плана построения высказывания (внутреннего программирования) при помощи:

- а) формирования замысла, образа высказывания, его смыслового костяка;
- б) овладения операциями перехода от замысла к опорным словам высказывания (смысловых вехам), а именно:
 - умение выбирать, объединять, комбинировать языковые средства;
 - закреплять (запоминать) отдельные части устного высказывания;
 - считывать эти части при последующем порождении высказывания.
- в) формирования операций грамматического прогнозирования:
 - умение последовательно перебирать возможные варианты грамматического и синтетического оформления высказывания;
 - сопоставлять прогнозы оформления высказывания с его программой.

Формирование операций перехода от смысловых вех и опорных слов к внешней речи:

- а) развертывание смысловых вех (прогнозов) в синтаксическую программу (актуализация речевого опыта, практического осуществления правил грамматического и синтаксического развертывания);
- б) развертывание синтаксических программ (выбор и комбинирование схем словоизменения и словообразования);
- в) формирование, уточнение и дифференциация значения слова в процессе усвоения детьми понятийной соотнесенности слова.
- г) выбор, объединение и комбинирование двигательных структур (моторных программ).

Предложенный принцип системности и его внедрение в логопедическую практику подготовки детей с ОПФР к овладению навыком письма позволит своевременно развивать у них конкретные связи, существующие между слуховым восприятием и моторной речевой функцией, между произносительной деятельностью и фонемообразованием, между устной речью и ее письменной формой.

Ключевые слова: Дети дошкольного возраста, нарушения устной речи, дисграфические ошибки, прогнозирование нарушений, превентивные средства.

Olha Litovchenko,
*Phd in Pedagogics, Associate Professor,
PhD in Pedagogical Sciences (Candidate of Pedagogical Sciences),
State institution «South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky», 26, Staroportofrankovskaya Str., Odessa, Ukraine*

PREVENTION OF WRITING INCORRECTNESS DEMONSTRATED BY THE PRESCHOOL-AGED CHILDREN WITH DEVIATIONS IN MENTAL AND PHYSICAL DEVELOPMENT

A short review of the structure, forms, mental mechanisms, features and criteria of the speech irregularities observed among preschool-aged children is represented in the article. There have been outlined the possibilities and means of predicting difficulties with writing skills among the children demonstrating oral speech irregularities. There have been suggested the main trends in preventing the specific writing errors occurrence among the children of this category. They include the following:

There have specified the formation of the inner utterance structure plan (inner programming) by means of: a) forming the intention, the image, the sense backbone of the utterance; b) mastering the transfer operations from the intention to the key words of the utterance (the sense guidelines) that is: the ability to select, unite and combine the language means; c) the formation of the grammatical prediction operations: the skill of consequent selecting possible variants of the grammatical and syntactic arrangement of an utterance; the skill of comparing the predictions of arranging an utterance with its programme.

The formation of the transfer operations from the sense guidelines and key words to the outer speech: a) the extension of the sense guidelines (predictions) into the syntactic programme (the actualization of the speech experience, the practical application of the rules of grammatical and syntactic extension); b) the extension of the syntactic programmes (the selection and combination of the word change and word formation); c) the formation, explanation and differentiation of the word meaning in the process of understanding the semantic correspondences by children; d) the selection and combination of the motional structures (motional programmes).

The proposed system principle and its introduction into the logopedic practice of educating children with deviations in mental and physical development of the latter to acquire writing skills will contribute to the normal development of the specific links between the acoustic perception and the speech-and-motional function, between the phonetic skills and the phonemes formation, between the oral speech and its written form.

Key words: The pre-school age children, deviations in oral speech, dysgraphic errors, deviations in prediction, prevention means.

Подано до редакції: 12.03.2016 р.

Рекомендовано до друку: 28.03.2016 р.

Рецензент: д.пед.н., професор А. М. Богуш